

مرکز ملی پژوهش‌های اسلامی
مجلس شورای اسلامی ایران

نامه بایسنغر

(سال نامه علمی - پژوهشی)

صاحب امتیاز: مؤسسه پژوهشی بایسنغر

مدیر مسئول و سردبیر: دکتر خلیل الله افضلی

مدیر داخلی: مسعود امینی

دستیار سردبیر: سیندخت تمنا

پوشه و برگ آرا: حسین علی ابراهیمی

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲ خورشیدی

شمارگان: ۵۰۰ جلد

رویه نامه: عبارت دعایی «هرات صانها الله عن الآفات و النکبات» و نظایر آن نوشته کاتبان گوناگون

نشانی پخش:

■ افغانستان، هرات، شهر نو، ضلع شمالی ارگ، پلاک ۱، ساختمان باغ شهر، مؤسسه پژوهشی بایسنغر

شماره‌های تماس: ۰۰۹۳۷۹۹۸۳۵۱۹۲ | ۰۰۱۴۲۴۵۰۲۹۳۲۱

شماره سوم نامه بایسنغر با حمایت مالی آژانس کمک و همکاری جمهوری ترکیه (تیکا) در هرات منتشر شده است.

مؤسسه پژوهشی بایسنغر

نامه بایسنغر

(سال نامه علمی - پژوهشی)

(۳)

۱۴۰۲ خورشیدی

این شماره از مجله در پایگاه اینترنتی مؤسسه پژوهشی بایسنغر به نشانی زیر قابل دسترس است:

WWW.BAYSUNGHUR.ORG

راه‌نمای نگارش مقاله

۱. مقاله باید حاصل پژوهش علمی نویسنده/نویسندگان دربارهٔ زبان و ادبیات فارسی و تاریخ خراسان کهن با تأکید بر پژوهش‌های مربوط به هرات باشد و در هیچ مجله یا مجموعه‌ای به چاپ نرسیده یا برای آن‌ها ارسال نشده باشد.
۲. مقاله به ترتیب باید شامل چکیده (۵ تا ۸ سطر) کلیدواژه‌ها (حداکثر ۵ واژه)، مقدمه (پرسش تحقیق، پیشینهٔ تحقیق، روش و منابع)، بحث و بررسی و نتیجه باشد و از ۱۵ صفحهٔ A۴، ۲۵ سطر تجاوز نکند.
۳. ارسال چکیدهٔ انگلیسی در صفحه‌ای جداگانه همراه با مشخصات نویسنده یا نویسندگان الزامی است.
۴. منابع مورد استفاده در پایان مقاله و براساس ترتیب الفبایی نام خانوادگی نویسنده به شرح زیر آورده شود:
کتاب: نام خانوادگی، نام، (تاریخ انتشار)، عنوان مقاله (داخل (۱))، نام نشریه، دوره/سال، شماره، شمارهٔ صفحات مقاله.
مجموعه‌ها: نام خانوادگی، نام، (تاریخ انتشار)، عنوان مقاله (داخل (۱))، نام ویراستار یا گردآورنده، نام مجموعه مقالات، محل نشر: نام ناشر، شمارهٔ صفحات مقاله.
سایت‌های اینترنتی: نام خانوادگی، نام نویسنده، تاریخ استفاده از سایت اینترنتی (داخل [])، عنوان موضوع (داخل (۱))، نشانی سایت اینترنتی.
۵. ارجاعات در متن مقاله به صورت پانویس (نام خانوادگی، نام، نام کتاب یا مقاله، تاریخ انتشار، شمارهٔ صفحه) نوشته شود.
۶. نقل قول‌های مستقیم بیش از ۵ سطر در صورت جدا از متن با فرورفتگی (نیم سانتیمتر) از دو طرف درج شود.
۷. توضیحات تکمیلی و معرفی منابع بیشتر در پیوند به موضوعات مختلف، در

یادداشت‌های مقاله ارائه شود.

۸. مقاله بر اساس شیوه‌نامه مؤسسه پژوهشی بایسنگرکه در وب‌سایت مؤسسه قابل دسترس است، تنظیم شود. در صورت لزوم، مجله در ویرایش ادبی مقالات بدون تغییر محتوای آن آزاد است.

فهرست

- راه‌نمای نگارش مقاله ۵
- سرنامه ۱۱
- بخش نخست؛ جست‌وجو** ۱۷
- پیوند داستان سرایی عامه و مذهب عامیانه: بررسی نقش بی‌بی سستی در ابومسلم‌نامه ۱۹
دکتر آمنه ابراهیمی
- معروف بغدادی و نخستین فعالیت‌های کارگاه بایسنغر میرزا ۳۹
دکتر شیوا میهن
- محزر مجالس العشاق؛ سلطان حسین بایقرا ۸۳
دکتر مهدی بیلاقی
- آئینه‌شاهی؛ واکاوی اندیشه مولانا حسین واعظ کاشفی در تکوین مکتب سیاسی هرات ۱۱۱
دکتر داوود عرفان
- آگاهی‌های تازه درباره‌ی امیر جمال‌الدین عطاء‌الحسینی ۱۳۳
دکتر خلیل‌الله افضلی
- مقایسه‌ی افسانه‌ها و حکایت‌های مقدمه‌ی شاهنامه‌ی بایسنگری با روایت‌های شفاهی ۱۷۳
دکتر محمد جعفری قنواتی
- پژوهشی در آب‌انبارهای محله‌ی قضاات در شهر کهنه‌ی هرات ۱۸۵
غلام‌محمد عاصم و دکتر تتسویا اندو | برگردان از انگلیسی؛ طه آور
- جعفر بایسنگری؛ حیات، هنر و شیوه ۲۰۹
سید امیر منصوری
- اولنگ‌اولنگ، ترانه‌ی مراسم عروسی مردم هرات ۲۴۷
دکتر اسدالله شعور

- آرامگاه محمد غازی در فوشنج ۲۸۱
 دکتر برنارد اوکین | برگردان از انگلیسی: سیندخت تمنا
- تکمله‌ای بر مقاله «آرامگاه محمد غازی در فوشنج» و آخرین مرمت این بنا ۳۱۵
 سیندخت تمنا
- بخش دوم؛ هرات‌شناسی** ۳۲۷
- تذکره الصالحین یا حصه سوم رساله مزارات هرات ۳۲۹
 دکتر محمد شعیب مجددی
- مقامات مولانا کلان زیارتگاهی ۳۴۹
 دکتر عارف نوشاهی
- دو فرمان سلطان حسین بایقرا در آرشیو ملی افغانستان در کابل ۳۷۷
 دکتر شیوان ماهندرا راجا | برگردان از انگلیسی: معصومه نظری
- نگاهی به کتاب مروارید خراسان؛ تاریخ هرات ۴۰۱
 رادک سیکورسکی | برگردان از انگلیسی: دکتر سید رضا کاظمی
- نگاهی به کتاب مروارید خراسان؛ تاریخ هرات ۴۰۹
 دکتر کریستینا نوله کریمی | برگردان از انگلیسی: دکتر سید رضا کاظمی
- نگاهی به کتاب تاریخ هرات از چنگیزخان تا امیر تیمور ۴۱۳
 دکتر شیوان ماهندرا راجا | برگردان از انگلیسی: سید وهاب فروغ طبیبی
- بازتاب اندیشه‌های جامی در آثار منطقه ۴۲۳
 دکتر محمد افضلی
- معرفی کتاب قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری ۴۳۵
 دکتر داوود عرفان
- مرواریدی در هرات ۴۴۳
 دکتر اسراء السادات احمدی
- کتابخانه‌های آبدان مسجد جامع هرات ۴۵۱
 دکتر خلیل‌الله افضلی
- از نامه ادبی هرات ۴۵۷
 عبدالغفور سنگانی
- جایابی باغ نعمت‌آباد و بناهای بازمانده از آن ۴۶۵
 مسعود امینی
- خانقاه پوران ۴۸۷
 حمیدالله کامگار

۴۹۵	بخش سوم؛ هریوکان
۴۹۷	پهلوان محمد ابوسعید و ترجمه فارسی رساله حالات پهلوان محمد مقدمه: مسعود امینی برگردان رساله از ترکی جغتایی: احمد حسینی مروی
۵۲۱	بخش چهارم؛ عرضه داشت
۵۲۳	گزارش کاری مؤسسه پژوهشی بایسنغر
۵۳۳	بخش پنجم؛ تازه درگذشتگان
۵۳۵	غلام حیدر اسیر هروی
۵۳۹	محمد آصف فکرت هروی
۵۴۳	فضل الله زرکوب
۵۴۹	دکتر اسدالله حبیب
۵۵۵	عبدالله سمندر غوریانی
۵۶۵	عبدالکریم تمنا
۵۶۹	محمد شاه واصف باختری
۵۸۱	گزارش مختصری از برنامه های بازسازی دفتر تیکا در هرات

(۱)
معرفی دست نویس

تذکره الصالحین یا حصه سوم رساله مزارات هرات

دو فرمان سلطان حسین بایقرا
در آرشیو ملی افغانستان در
کابل

مقامات مولانا کلان زیارتگاهی

کتابت جعفر الحاج الی الله الفی جعفر البایسنغری احسن
احواله فی الدارین فی خامس عشرین
شعبان ماه الجریه بدر السلطنة
هرات حبت عن الافا
والکلمات
نعم

دو فرمان سلطان حسین بایقرا در آرشیو ملی افغانستان در کابل^۱

دکتر شیوان ماهدرا راجا^۲

برگردان از انگلیسی: معصومه نظری^۳

چکیده

در این پژوهش تصاویر، متن و توضیحاتی چند درباره دو فرمان سلطان حسین بایقرا، آخرین پادشاه سلسله تیموریان هرات، ارائه شده است. نسخه‌های اصلی اسناد دیوانی سلسله تیموریان بسیار نادر است. با انتشار تصاویری از پشت و روی فرمان‌ها و جزئیات دو مهر سلطنتی متفاوت، ارزش زیبایی‌شناختی و تاریخی اسناد، مورد توجه پژوهشگران قرار خواهد گرفت. نوع خط این فرمان‌ها تعلیق است و بدون نقطه نوشته شده است. مهرهای شاهی که در پشت و روی سند دیده می‌شود، متمایز و خوانا است. مهرهای پشت سند قبلاً توسط پژوهشگران مشاهده نشده است.

کلیدواژه‌ها: تیموریان، بایقرا، دیوان، فرمان، مهر.

مقدمه

تعداد انگشت‌شماری از اسناد رسمی و اصلی تیموریان در خلال پنج سده فرازونشیب گذشته و تحولات سیاسی و اجتماعی در خراسان، جان سالم بدر برده و برای ارزیابی در

۱. باید از کسانی که در طول اقامت در افغانستان در کابل، بلخ و هرات و در تهیه این مقاله همکاری کرده‌اند، تشکر کنم. از دکتر روح‌الله امین رئیس مؤسسه آمریکایی مطالعات افغانستان، خانم معصومه نظری رئیس آرشیو ملی افغانستان، احمد سیر بهروز مسئول بخش اسناد تاریخی آرشیو ملی، سلمان علی ارزگانی و علی بابا آوزنگ به خاطر به اشتراک گذاشتن مهارت‌های خوش‌نویسی‌شان، دکتر عمادالدین شیخ‌الحکمایی، دکتر ثاقب بابوری، پرفسور روبرت دی. مگنزی که مرا از اشتباهات فاحش نجات دادند، اظهار امتنان و سپاس‌گزاری می‌کنم. همچنان مسئول آن دسته اشتباهاتی هستم که ممکن است هنوز در این متن وجود داشته باشند. این مقاله در سال ۲۰۱۸ در این آدرس به نشر رسیده است: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Vol. 71 (2), 2018, pp. 161-178.

۲. استادیار گروه تاریخ دانشگاه سنت اندروز (University of St Andrews) اسکاتلند – shivan@caa.columbia.edu

۳. نسخه‌پژوه – nazari.masuma@gmail.com

اختیار ما قرار گرفته‌اند. نسخه‌های دست‌نویس (سواد/مسوده) فرمان‌های تیموریان در نوشته‌ها یا منشآت‌ی مانند *فرائد غیائی*^۱، *شرف‌نامه*^۲ و *مجموعه اسناد سیاسی*^۳ باقی مانده‌است. با این حال، سواد فرمان‌ها به دلیل ماهیتشان فاقد سبک‌های خطاطی، جلوه‌های زیبایی‌شناختی و مهرهای اصلی است.

فرمان‌های منتشرشده تیموریان تحت عناوین مختلف (فرمان، یرلیق، منشور و سیورغال) در مجموعه‌هایی از عبدالحسین نوایی، لاجوس فکته^۴ و همایون فرخ وجود دارند.^۵ فکته صرفاً به فاکسمیله‌ای/نسخه‌برگردانی از فرمان تیمور^۶ و فاکسمیله‌ای از فرمان پسر و جانشین تیمور (شاهرخ)^۷ اشاره کرده‌است. هر چند فرمان‌هایی از ترکمانان، رقبای تیموریان، آق‌قویونلو و قراقویونلو به مراتب رایج‌تر هستند،^۸ اما به موارد فوق صرفاً جهت نشان دادن تعداد اندک فرمان‌های اصلی تیموری اشاره شده‌است.

بنا بر این، ارزش فرمان‌هایی که توسط دیوان سلطان حسین باقرا (حک. ۸۷۳ - ۹۱۱ ق.) در سال‌های ۸۹۶ ق. و ۹۰۱ ق. صادر شده و در این جا بعضی از تصاویر آن‌ها به نمایش

۱. شش نسخه خطی از *فرائد غیائی* موجود است اما فقط یک بخش از آن‌ها بازنشر شده‌است. فصل هفتم (منشور و مثال) که در بردارنده دوره‌های ایلخانی، آل کرت و دوره تیموری است. زیرمجموعه‌ای از منشآت در این مجموعه شامل حدود ۶۵۰ سند منحصربه‌فرد بوده که به تصحیح حشمت مؤید منتشر شده‌است (رک. جامی، ۱۳۵۸). در مورد نسخه‌های خطی به هرمان (۱۹۷۲: ۳۹۹ - ۵۰۴) مراجعه کنید و جامی/مؤید (رک. جامی، ۱۳۵۶: lxi - xxxii). سه نسخه *فرائد غیائی* شامل فرمان‌هاست: جامی/نسخه برلین، جامی/نسخه تهران، جامی/نسخه استانبول می‌باشد. اعتقاد بر این است که فصل هفتم نسخه برلین کامل‌تر و به خط مؤلف است. برای نسخه برلین به فهرست برج (۱۸۸۸: ۱۰۱ - ۱۰۶، شماره ۱۰۶) مراجعه نمایید.

۲. رک. مروارید، ۱۹۵۲؛ همچنین مروارید، نسخه استانبول.

۳. مجموعه اسناد دیپلماتیک؛ *نامه‌ها و آثار ادبی*، پاریس، نسخه فارسی، ۱۸۱۵، برای این نسخه خطی به فهرست بلوچت (فهرست نسخ خطی فارسی کتابخانه ملی فرانسه، ج ۴، ۱۹۰۵ - ۱۹۳۴، صص ۲۷۷ - ۲۷۹) مراجعه کنید.

4. Lajos feketé

۵. رجوع کنید به: (نوایی، عبدالحسین، *اسناد و مکاتبات تاریخی ایران: از تیمور تا شاه اسماعیل*، ۱۳۴۱؛ فکته، لاجوس، مقدمه‌ای بر دیرینه‌نگاری فارسی: صدویک سند فارسی، تصحیح گیورگی هازای، ۱۹۷۷ و نظامی باخرزی، نظام‌الدین، منشأ الانشاء، تصحیح رکن‌الدین همایون فرخ، ۱۳۵۷).

۶. فکته، لاجوس، مقدمه‌ای بر دیرینه‌نگاری فارسی: صدویک سند فارسی، تصحیح گیورگی هازای، بوداپست، ۱۹۷۷، صص ۷۱ - ۷۵، لوحه‌های ۳ - ۵؛ همچنین وودز، جان ای.، «یادداشت‌هایی روی یک فرمان تیموری (۱۳۹۶ م/۷۹۸ ق.)»، *مجله خاور نزدیک*، ج ۴۳، شماره ۴، ۱۹۸۴، صص ۳۳۱ - ۳۳۷.

۷. فکته، لاجوس، مقدمه‌ای بر دیرینه‌نگاری فارسی: صدویک سند فارسی، تصحیح گیورگی هازای، ۱۹۷۷، صص ۸۷ - ۸۸، لوحه‌های ۱۱ - ۱۲.

۸. پاپازیان، هاگوپ داوتی، *اسناد فارسی ماتناداران*، ایروان، ۱۹۵۶ - ۱۹۶۸؛ بوسه، هربرت، پژوهشی در تشکیلات دیوان اسلامی؛ بر مبنای اسناد دوران آق‌قویونلو و قراقویونلو و صفوی، ۱۹۵۹، و مدزسی طباطبائی، حسین، *فرمان‌های ترکمانان قراقویونلو و آق‌قویونلو*، ۱۳۵۲.

درآمده، محرز می‌گردد. فرمان اصلی دیگر منسوب به سلطان حسین بایقرا توسط محمد مکری (۱۹۷۵ م.) منتشر شده است. در نمونه مذکور، دو گونه از مهرهای سلطان نمایش داده شده و مهرهایی از مقامات حکومتی ناشناخته نیز همراه با آن دیده می‌شود. اصل این فرمان‌ها در آرشیو ملی افغانستان در کابل نگهداری می‌شود. غلام‌رضا امیرخانی در ایران تصاویری از دو فرمان مذکور را همراه با رونویس فرمان‌ها و مهر سلطان بر روی هر دو سند انتشار داده است.^۱ البته وی تصاویر مهرهای پشت سند را منتشر نکرده و به همین دلیل نوع مهر سلطنتی نامشخص است. افزون بر این، توضیحات امیرخانی نه در مورد دو فرمان بلکه مربوط به اسناد رسمی و سلطنتی تیموریان است. با این وجود، ما از پژوهش امیرخانی بهره برده‌ایم.

اسناد اصلی به سبب ویژگی‌های زیبایی‌شناختی ملموسشان از جمله خطاطی، رنگ جوهر، مهرها و جلوه‌های ادبی، از ارزش بالایی برخوردار هستند و در عین حال به ما در دستیابی به درک غنی‌تر از نمادهای حاکمیت حاکم و خودپنداره وی کمک بسزایی می‌نمایند. پروتکل‌های نامه‌نگاری، سبک‌ها و محل قرارگیری تسمیه/ستایش، عنوان سند، افتخارات، القاب، سلام و تحیت و مانند آن، جای مهرهای سلطنتی (معمولاً در بالا و سمت راست سایر مهرها) را مشخص می‌کند.

دستورالعمل‌های انشاء و مکاتبات در این دوره نسبت به دوره صفویان روشن‌تر و مشخص‌تر هستند و اطلاعاتی در مورد شیوه مکاتبات و انشاء در سلسله تیموریان ارائه می‌کند.^۲ در همین رابطه لازم به ذکر است که کاتبان دیوان تیموریان و صفویان، میراثداران دیوان سالاری ایرانی - اسلامی بودند و شیوه‌های کتابت در صورتی می‌توانست تداوم حیات یابد که نسخه بردار دقیقاً پایبند به جزئیات می‌بود و یا از طرح خطاطی و قواعد نسخه اصلی تقلید می‌کرد اما این امر چندان رایج نبوده است.^۳

مهرها همانند سکه‌ها نمایی کلی از تصویر شخصی سلطان (خودانگاره) و سمبول مشروعیت و حقانیت وی است. سکه‌ها به سبب گردش بیشتر و گسترده‌تر، از اهمیت بالاتری نسبت به مهرها برخوردار است و سکه همراه با قید اسم (نام سلطان)، خطبه (حمد و ثنای سلطان در روز جمعه) و طراز (تزیینات و زردوزی بر روی لباس پادشاه)، سه نماد

۱. امیرخانی، غلام‌رضا، «پژوهشی در نقش اسناد دیوانی در تبیین ساختار قدرت دولت تیموریان»، گنجینه اسناد، ج ۸۵، ۱۳۹۱، صص ۵۵ - ۵۷.

۲. میشل، کالین، «سیاست‌ورزی در ایران عصر صفوی؛ قدرت، دیانت و بلاغت»، مطالعات ایرانیکا، ج ۲۶، ۱۹۹۷، صص ۱۷۳ - ۲۰۹.

۳. میشل، کالین، «حفاظت و حمایت: واعظ کاشفی و صدور فرهنگ ایرانی اسلامی»، مطالعات ایران‌شناسی، ج ۳۶، شماره ۴، ۲۰۰۳، صص ۴۸۵ - ۵۰۷.

حاکمیت می‌باشد. مهرها برای تیموریان مهم بودند، آن‌ها مهرهای خود را در صندوق‌های تزئین شده از جنس چوب صندل به تقلید از شیوه مغول‌ها محافظت می‌کردند.^۱ علی شیر نوایی (۸۴۴ - ۹۰۶ ق.) معتمد سلطان، قبل از آن که به مقام امیری ترفیع یابد، محافظ مهر بزرگ سلطنتی بود. مغول‌های هند، گورگانیان بعد از امیر تیمور گورگان، تیموری بودند. مدوّر آن‌ها شامل دایره‌ای در مرکز با نام سلطنت امپراتور و دایره‌هایی در اطراف که نام نیاکان پادشاه تا تیمور حک شده است، نشانی متمایز از مشروعیت آن‌ها بود.^۲

سلطان حسین بایقرا^۳ آخرین سلطان تیموریان در هرات بر مناطقی که از نظر گستره به نحو چشمگیری کاهش یافته بود، حکمرانی نمود. سلسله تیموریان همزمان با مرگ تیمور در سال ۸۰۷ ق. شروع به کوچک‌تر شدن کرد و با مرگ شاهرخ^۴ در سال ۸۵۰ ق. بیش از پیش کوچک‌تر شد. قلمرو حکومت سلطان حسین بایقرا به خراسان، شمال شرق ایران و غرب افغانستان تا سیستان محدود می‌شد.^۵

قلمرو حکومت سلطان حسین بایقرا از نظر سیاسی برای اداره بهتر به چند بخش تقسیم شده بود که نتیجه آن افزایش درآمد سلطنتی، سیورغال و سایر مصونیت‌های مالی به افراد و معافیت مالیاتی املاک موقوفه بود. در گشاده‌دستی و سخاوت حکومت، علمای مذهبی (عمده تاجیک) و امیران و نخبگان نظامی (عمده ترک) ذینفع بودند، طوری که این احسان و نیکی دربار، حمایت آن‌ها را نیز به دنبال داشت. توزیع درآمد دربار، میزان درآمد مالیاتی را کاهش داده و به تبع آن خزانه دولتی با کمبود بودجه مواجه شد.^۶ افزون بر این، درخواست‌ها به دربار تیموریان از جانب واسطه‌های بانفوذ منجر به اعطای انواع معافیت‌های مالی و حقوقی شد. نورالدین عبدالرحمان جامی (۸۱۷ - ۸۹۸ ق.) با انتشار «مجموعه منشآت»، شیوه‌های درخواست اشخاص ثالث به دربار را روشن و نمایان ساخته است.^۷ با توجه به رابطه نزدیک وی با مشاور دربار تیموریان، علی شیر نوایی و سلطان حسین، می‌توان به صورت منطقی به این نتیجه رسید که با بخش عمده درخواست‌های جامی موافقت می‌شده است. همان‌طور

۱. بلیر، ۱۹۹۶ م.، صص ۵۶۸ - ۵۶۷ و تصاویر ۵ و ۶، صفحاتی از جعبه‌ها.

۲. گالوپ، آنابل ته، «مهر شجره‌نامه‌ای امپراتوران مغول هند»، مجله انجمن سلطنتی آسیا، ج ۹، شماره ۱، کمبریج، ۱۹۹۹، صص ۷۷ - ۱۴۰.

۳. سلطان و شاه اجزای نام‌های خاص تیموری هستند. از این رو است «سلطان حسین بایقرا» و «پادشاه شاهرخ».

۴. درباره سلطنت شاهرخ به منز (۲۰۰۷ م.) مراجعه نمایید.

۵. درباره سلطنت سلطان حسین به سابتلنی (۲۰۰۷ م.) مراجعه نمایید.

۶. در مورد این معضل به سابتلنی (۲۰۰۷ م.، صص ۷۴ - ۱۰۲) و ایدم (۱۹۸۸ م.) مراجعه نمایید.

۷. جامی، عبدالرحمن، نامه‌های دستنویس جامی، تصحیح عصام‌الدین اورونبایف و مایل هروی، کابل، ۱۳۶۴؛ جامی، عبدالرحمن، نامه‌ها و منشآت جامی، تصحیح عصام‌الدین اورونبایف و اسرار رحمانوف، تهران، ۱۳۷۸؛ جامی، عبدالرحمن، رساله منشآت، تصحیح عبدالعلی نور احراری، تربت جام، ۱۳۸۳.

که ماریا سابتلنی^۱ مطرح کرده است، سلطان حسین «به پذیرش درخواست علمای مذهبی، اندیشه مندان و دانشمندان و لطف به آن‌ها (انعامات) و اعطای سیورغال شهره بود»^۲. به نظر می‌رسد دو فرمان مورد نظر، ثمره درخواست‌های کسی از جانب دادخواست‌کنندگان، سید قاسم و یوسف (در فرمان اول) و سید قاسم (در فرمان دوم) هستند. نویسنده متن فرمان‌ها و هویت دادخواست‌کنندگان نامشخص است.

توصیف فیزیکی

فرمان ۸۹۶ ق. (که زین پس فرمان ۱ نامیده می‌شود) در ۱۰ رجب ۸۹۶ ق. ۱۹/ می ۱۴۹۱ م. به مرحله اجرا درآمد. اندازه پارشمن/کاغذ پوستی زردرنگ آن ۲۳۶ میلیمتر در ۱۷۵ میلیمتر و به ضخامت ۰/۵ میلیمتر است. ضخامت کاغذ دلیل اصلی ماندگاری آن در این پنج قرن بوده است. به صورت افقی ده بار تا شده است که این روش مختص دیوان‌های سلطنتی است. فرمان دوم دارای دوازده تاخوردگی است (شکل ۳) و در فرمان شاهرخ مورخ ۸ محرم ۸۳۸ ق. ۲۳/ آگست ۱۴۳۴ م.، هشت تاخوردگی مشاهده می‌شود.^۳ دلیل اصلی این تاخوردگی، سهولت حمل و نقل آن است. هر چند که این تاخوردگی منجر به فرسودگی در محل تاخوردگی و لبه‌ها شده است.

متن فرمان‌ها به خط تعلیق (سبک معلق) نوشته شده است که این سبک عمده در دیوان‌های سلطنتی رایج بود.^۴ متن هر دو فرمان فاقد نقطه می‌باشد.

یک نمونه دقیق و نفیس از تعلیق، مربوط به اواخر دوره تیموریان در ایران، نامه ۹۱۱ (۱۵۰۶ - ۱۵۰۵ م.)، نوشته درویش عبدالله منشی یکی از خطاطان برجسته سلطان حسین است. این نامه در موزه هنر متروپولیتن نگهداری می‌شود.^۵ سبک خط آن همانند سبک خطاطی ای که در آن بازه زمانی رایج بوده، پُراحساس و جَداب است.^۶ حذف نقطه‌ها، جز برخی جاهای خاص، خواندن و رمزگشایی نامه را برای خواننده بی‌تجربه دشوار ساخته است. احتمالاً این روش، نشان‌دهنده تلاش هماهنگ کاتبان برای محافظت از متن و برجسته‌سازی نقش خود است که باعث شده متن برای افراد تازه‌کار غیرقابل درک باشد.

1. Maria Subtelny

۲. سابتلنی، ۱۹۸۸، ص ۱۲۶ و یادداشت ۱۰؛ به نقل از خواندمیر، ۱۳۳۳/۱۹۵۴، ج ۴، ص ۱۱۱.

۳. فکته، ۱۹۷۷، لوحه‌های ۱۱ - ۱۲.

۴. شیمل، آنه ماری، خوش‌نویسی و فرهنگ اسلامی، ۱۹۹۰، صص ۲۹ - ۳۱؛ همچنان در باب استفاده از تعلیق به دیوان تیموری و اساتید خوش‌نویسی تعلیق به قاضی احمد قمی (۱۹۵۹، صص ۸۴ - ۹۹) مراجعه نمایید.

۵. موزه هنر متروپولیتن، نیویورک: شماره دسترسی ۲۰۱۵. ۱۳۹۰، درباره درویش عبدالله به قاضی احمد (۱۹۵۹، صص ۸۵ - ۸۶) مراجعه نمایید.

۶. راکسبورگ، دیوید جی.، «تقدم چشم در شناخت ساختار متن»، مقرنس، ج ۲۵، ۲۰۰۸، صص ۲۷۵ - ۲۹۸.

مهر سلطان حسین بایقرا در روی سند (شکل ۱)، بالای اعداد عربی مشاهده می‌شود. این مهر اغلب همان مهر اصلی است که الصاق می‌شده‌است. نوع دیگر آن در پشت سند مشاهده می‌شود (اشکال ۲ و ۷). در پشت سند شش مهر وجود دارد. مهر سلطان در بالا گوشه سمت راست قرار دارد. محل مهر توسط پروتکل‌ها مشخص می‌شود؛ هیچ‌کس نمی‌تواند مهر خود را بالاتر از مهر سلطان قرار دهد. این موضوع از طریق روایتی منسوب به شیلا بلیر^۱ در مورد علی شیر نوایی که به عنوان امیرالامرا می‌توانست مهر خود را بالاتر از مهر سایر امیران اما نه بالاتر از مهر سلطان قرار دهد، مشخص شده‌است.^۲

فرمان ۹۰۱ ق. (که زین پس فرمان ۲ نامیده می‌شود) در صفر ۹۰۱ ق. (۲۱ اکتبر ۱۴۹۵ تا ۱۸ نوامبر ۱۴۹۵ م.) صادر شده و اندازه آن ۲۷۵ میلیمتر در ۱۸۰ میلیمتر است. این فرمان دارای دوازده تا خوردگی بوده و پوسیده شده‌است؛ اگرچه کهنگی و فرسودگی آن در عکس مشخص نیست (شکل ۳). کارشناسان آرشیو ملی کابل به پشت این سند یک صفحه سفید چسبانده‌اند تا از کاغذ پوستی محافظت کند (شکل ۴) و یک زبانه به شکل مستطیل بریده‌اند تا هر دو مهر قابل مشاهده و بررسی باشند (اشکال ۴ و ۸).

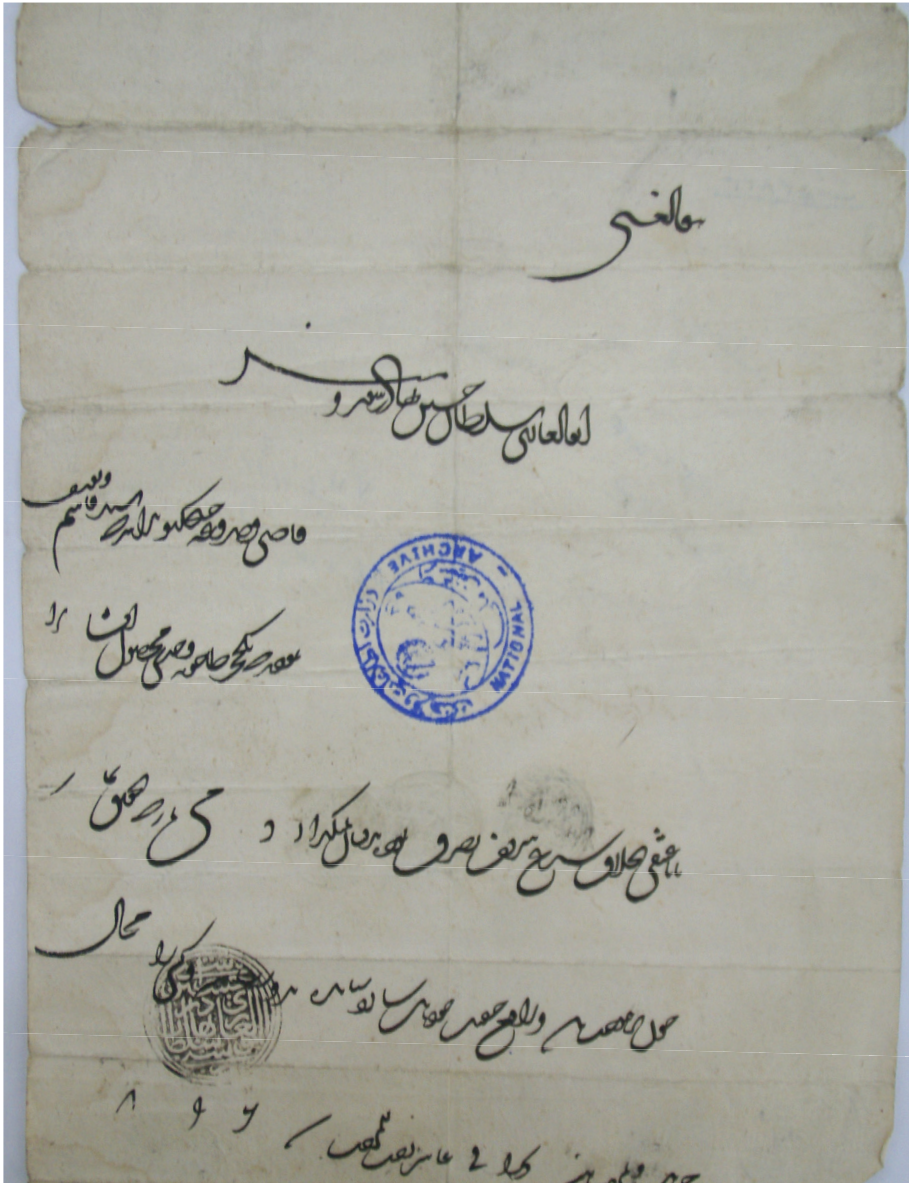

1. Sheila S. Blair (born: November 26, 1948)

۲. بلیر، شیلا اس.، «نشانه‌های حاکمیت تیموری»، مجله شرق مدرن، ج ۱۵، شماره ۲، ۱۹۹۶، ص ۵۵۵.

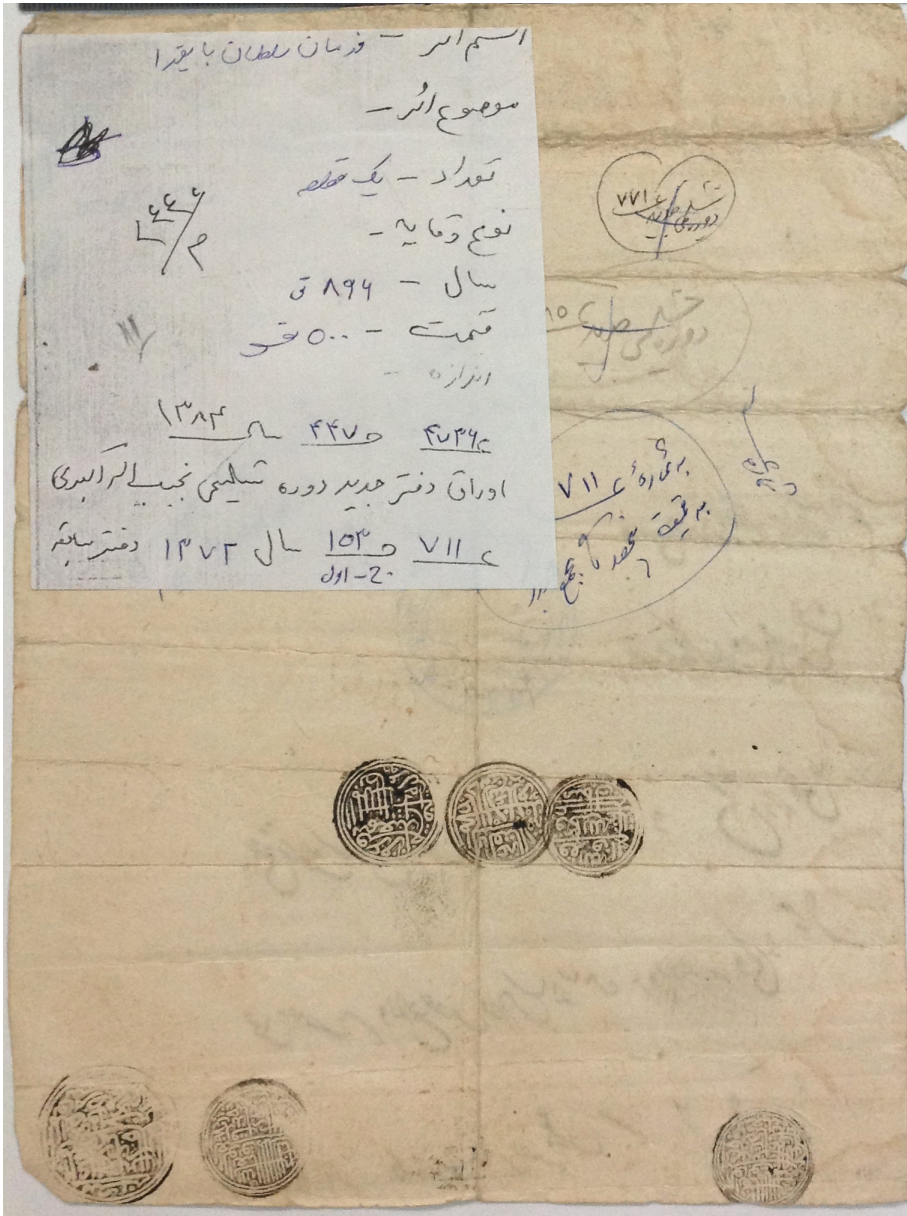

فرمان‌ها

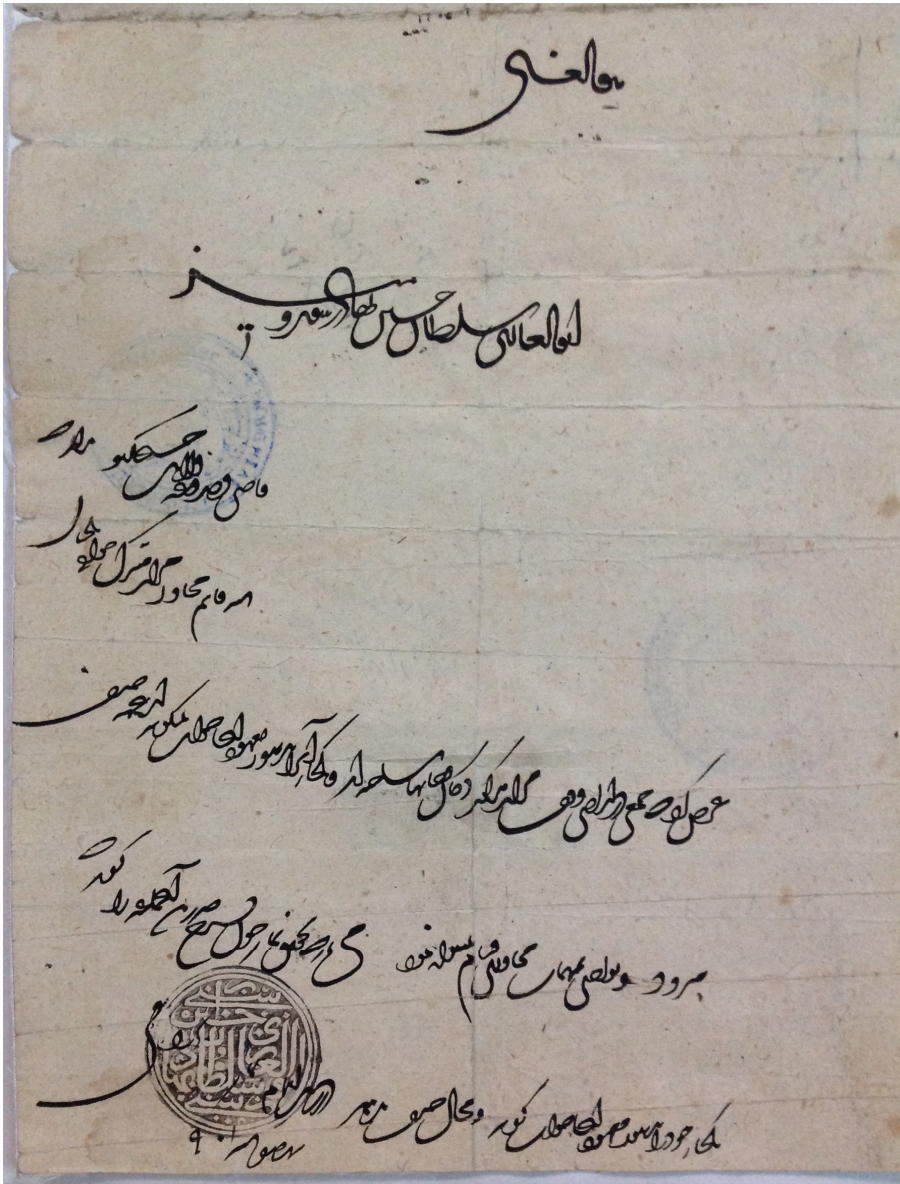
تصویر ۱: رویه فرمان ۸۹۶ ق. ۱۴۹۱ م. - شماره ۱

نامه بایسنقر، شماره سوم، ۱۴۰۲ خورشیدی

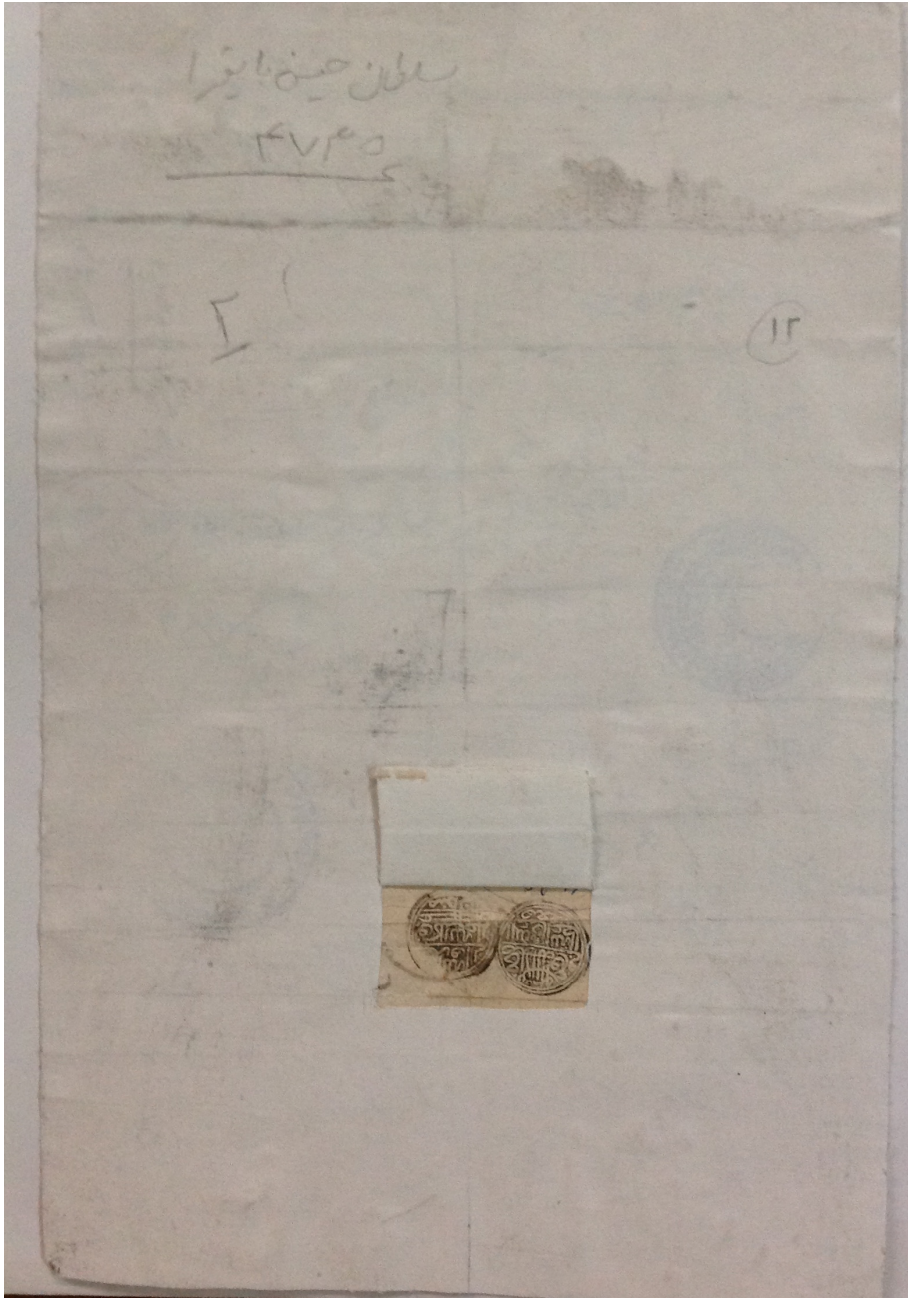
تصویر ۲: پستی فرمان ۸۹۶ ق. ۱۴۹۷ م. - شماره ۱

نامه بایسنقر، شماره سوم، ۱۴۰۲ خورشیدی

تصویر ۳: رویه فرمان ۹۰۱ ق. / ۱۴۹۵ م. - شماره ۲

نامه بایسنقر، شماره سوم، ۱۴۰۲ خورشیدی

تصویر ۴: پشتی فرمان ۹۰۱ ق. ۱۴۹۵ م. - شماره ۲

بازنویسی فرمان شماره ۱

۱. هوالغنی
۲. ابوالغازی سلطان حسین بهادر سوزومیز
۳. قاضی و داروغه چیچکتو بدانند که سید قاسم و یوسف
۴. نمودند که یک حجر طاحونه و چندی محصول ایشان را
۵. بابا عشقی به خلاف شرع شریف تصرف نموده بدیشان نمی‌گذارد[.]. و می باید که تحقیق نمایند[.].
۶. چون برین موجب باشد و رافع حقیقت خود ثابت سازد ستانده بدورسانند و کسی را مجال
۷. حمایت و تمرد ندهند[.]. تحریراً فی عاشر رجب المرجب سنه ۸۹۶

بازنویسی فرمان شماره ۲

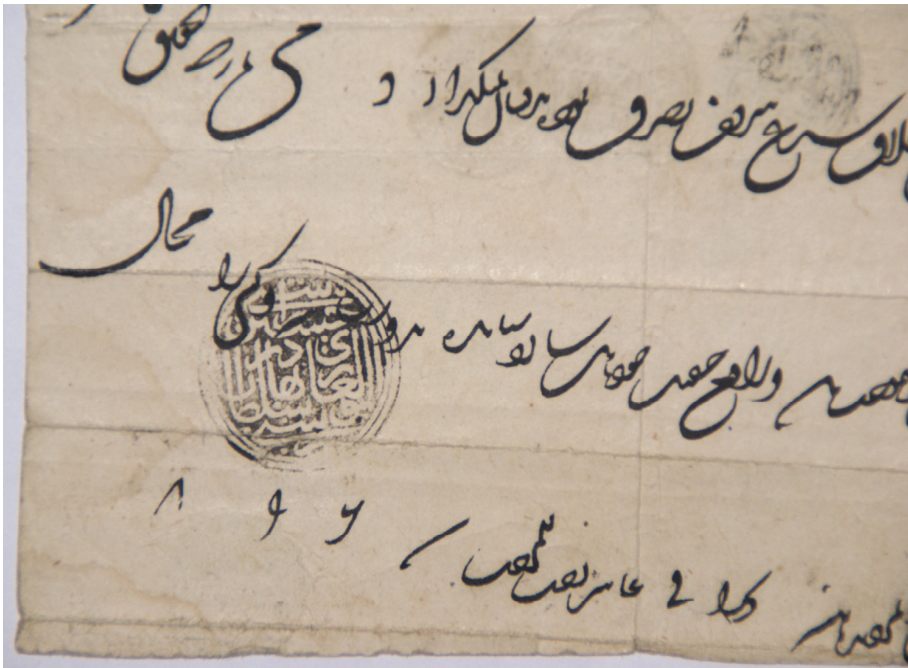
۱. هوالغنی
۲. ابوالغازی سلطان حسین بهادر سوزومیز
۳. قاضی و داروغه ولایت چیچکتو بدانند که
۴. سید قاسم مجاور مزار متبرک خواجه بلجان
۵. عرض کرد که جمعی در اراضی وقف مزار مذکور دکان و خانها ساخته اند و یکچار آن را به دستور معهود آنجا جواب نمی‌گویند ازین جهت صرف
۶. می رود و بواجبی بمهمات مجاوری قیام نمیتواند نمود[.]. میباید که تحقیق نمایند[.]. چون بشرح صدر باشد آنجماعه را گویند که
۷. یکچار خود را به دستور معهود آنجا جواب گویند و مجال صرف ندهند[.]. درین باب اهتمام نمایند[.]. تحریراً فی شهر صفر سنه ۹۰۱

نامه: بایسنغر، شماره سوم، ۱۴۰۲ خورشیدی

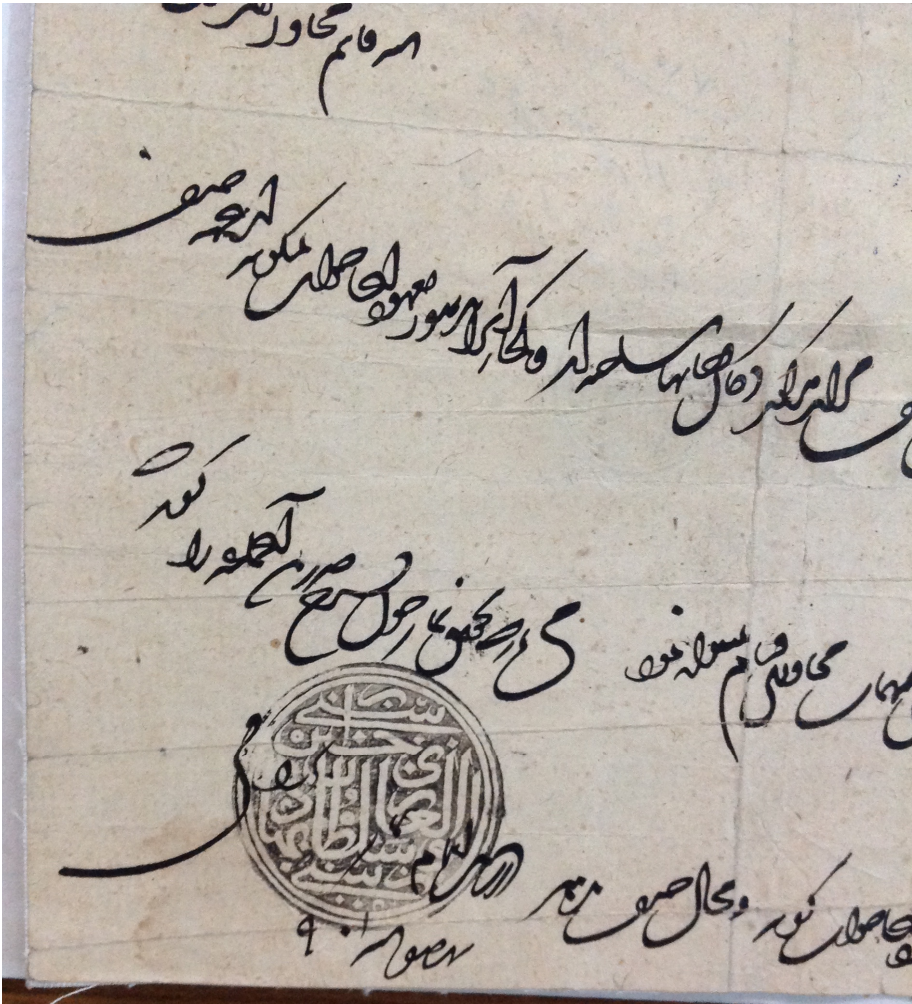

مُهرها

تصویر ۵: مهر سلطان در فرمان ۸۹۶ ق. / ۱۴۹۱ م. - شماره ۱

تصویر ۶: مهر سلطان در فرمان در ۹۰۱ ق. / ۱۴۹۵ م. - شماره ۲

تصویر ۷: شش مهر در پشت فرمان ۸۹۶ ق. / ۱۴۹۱ م. - شماره ۱

تصویر ۸: دو مهر در پشت فرمان ۹۰۱ ق. / ۱۴۹۵ م. - شماره ۲

مُهرهای سلطان

مُهر رویه (فرمان ۱ و ۲)

راستی

ابوالغازی سلطان حسین بهادر

رستی

مُهر پشت فرمان ۱

راستی

ابوالغازی

سلطان حسین بهادرخان

مظفرالمنصور حسین بهادر

رستی

توضیح

به طور کلی منطقه خراسان مانند یک نوار طولانی و باریک به نظر می‌رسد که از جنوب شرق به کرانه دریای خزر تا هندوکش و پامیر امتداد یافته است. این منطقه از شمال به رود جیحون و رود مرغاب و از جنوب و جنوب شرقی به قهستان، سیستان و بامیان محدود می‌شود. بخش‌های چهارگانه زمامداری خراسان (ربع) و پایتخت‌های آن‌ها شامل بلخ، هرات، مرو و نیشابور بودند. «چیچکتو» (چاچاکتو، چایچکتو، جیجکتو) از شمال به مرغاب می‌رسد و در بین هرات و بلخ قرار گرفته است.^۱ امروزه چیچکتو یکی از بخش‌های فرعی ولایت فاریاب در افغانستان است که مرکز این ولایت میمنه می‌باشد.^۲ روستای مخروبه چیچکتو بین شهرهای قیصار و چهارشنبه قرار دارد.^۳ سرگرد سی. ای. بیت^۴، افسر بریتانیایی در کمسیون مرزی افغان، چیچکتو را در سال ۱۸۸۶ م. به شرح زیر توصیف کرده است: «در حال حاضر چیزی به جز خرابه‌های قلعه گلی بر روی تپه ماهور به چشم نمی‌خورد».^۵

۱. درباره چیچکتو به کراولسکی (۱۹۸۲ - ۱۹۸۴ م.)، ج ۱، صص ۳۲، ۶۴ - ۶۵؛ لسترنج (۱۹۶۶، صص ۴۲۳ - ۴۲۴)؛ و حدود العالم (۱۹۳۷، ص ۳۳۵) مراجعه نمایید.

۲. درباره میمنه به لی (۱۹۸۷ م.) مراجعه نمایید.

۳. آدامک، لودویگ، روزنامه تاریخی و سیاسی افغانستان، ج ۴، ۱۹۷۲ - ۱۹۸۵، صص ۱۶۳، ۲۸۶ - ۲۹۲ و ۳۹۰.

4. Charles Edward Yate (1849-1940)

۵. بیت، چارلز ادوارد، افغانستان شمالی، ۱۸۸۸، ص ۱۵۷؛ همچنین برای توصیف قلعه چیچکتو به صفحات ۱۳۰ و ۱۳۱ همین کتاب مراجعه کنید. مرکز چیچکتو اکنون بین قیصار و غورماچ یا قاوورماچ قرار دارد. به نقل از کاظم امینی پژوهشگر

نامه: بیسنغر، شماره سوم، ۱۴۰۱ خورشیدی

مزار «خواجه بلجان» (یا بلخان) اکنون دیگر شناخته شده نیست. مکانی به نام «زیارت خواجه برات» در مجاورت آن قرار دارد اما احتمالاً یکی از مواردی است که اخیراً به فهرست زیارتگاه‌های افغانستان و به جهت تجلیل از افراد سرشناس محلی اضافه شده است. لقب افتخاری «خواجه» به مکان‌های متعددی در افغانستان داده شده است، هر چند همه آن‌ها به مکان مقدّس و متبرک اشاره ندارند. جوزف فریر^۱ که در سال ۱۸۴۵ از مناطق مرغاب و میمنه عبور می‌کند، به هیچ مزار و مکان مقدّسی اشاره نمی‌کند.^۲ وقتی بیت از این منطقه بازدید کرده بود، مزار خواجه بلجان/بلخان احتمالاً بسیار کوچک و کم‌اهمیت بوده است. ویلیام پیکوک^۳ از کمیسیون مرزی افغان نیز به این زیارتگاه اشاره نکرده است.

فرمان شماره ۲ نشان می‌دهد که این زیارتگاه در قرن نهم قمری/پانزدهم میلادی رونق گرفته است اما تذکره‌ها، گاه‌نامه‌ها و تاریخ‌نگاران عصر تیموریان و صفویان مثل حافظ ابرو، ظفرالدین علی یزدی، فصیح خوافی، خواندمیر، عبدالرزاق سمرقندی، دولت‌شاه سمرقندی و زَمِچِ اسفزاری هیچ اطلاعی در مورد خواجه بلجان/خواجه بلخان ارائه نکرده‌اند. خواندمیر به بابا عشقی طبری اشاره کرده است که در سال ۹۱۸ ق. در خلال جنگ با ازبک‌ها جانش را از دست داده^۴ اما هیچ راهی برای دانستن این موضوع وجود ندارد که آیا وی همان فردی است که در فرمان شماره ۱ به نامش اشاره شده است یا خیر. بدیهی است قاسم و یوسف از اسامی عام هستند.

مزار خواجه بلجان/خواجه بلخان تنها در فرمان شماره ۲ معرفی شده است. دونالد ویلبر^۵ و برنارد اوکین^۶ در مطالب خود با محوریت معماری ایلخانیان و تیموریان در خراسان به آن اشاره نکرده‌اند. بلجان برای شناسایی افرادی که به واسطه این مزار، مقدّس شمرده می‌شوند، بهترین سرنخ‌ها را در اختیار ما قرار می‌دهد.

با افزودن یک نقطه در پائین یا بالای حرف «ح» می‌توان حروف «ب، ل، ح، ا، ن» را به دو شکل «بلجان» یا «بلخان» خواند که هر دو، نام مکان‌هایی نزدیک به چیچکتو هستند. براساس

در میمنه، در چهل کیلومتری غرب مرکز قیصار و در کنار جاده هرات - میمنه مزاری وجود دارد که در گذشته‌ها به نام «آلتی خواجه» یا «آلتی خواجه عزیزان» نامیده می‌شد. پس از ۱۸۸۰ م. و تغییر بافت اجتماعی منطقه و اسکان ناقلین افغان، رفته‌رفته نام این مزار و قریه نزدیک آن به مزار اصحاب کُهِف تبدیل شد. (ویراستار)

1. J. P. Ferrier (1811-1886)

۲. فریر، جوزف، سفرها با کاروان و سرگردانی‌ها در ایران، افغانستان، ترکستان و بلوچستان، ترجمه ویلیام جسی، تصحیح هنری دانبی سیمور، ۱۸۵۶، صص ۱۹۵ - ۱۹۹.

3. William Peacocke

۴. خواندمیر، غیاث‌الدین، حبیب‌السیر، تصحیح محمد دبیرسیاقی، ج ۴، ۱۳۳۳، ص ۵۳۲.

5. Donald Newton Wilber (1907-1997)

6. Bernard O' Kane

اظهارات یاقوت که قبل از حمله مغول‌ها در مرو زندگی می‌کرد، بلخان نام شهری در مجاورت «ایبورد» است.^۱ ایبورد در سال ۶۱۸ق. ویران شد اما بعد از مدتی بازسازی شده و به یکی از بخش‌های فرعی تحت حاکمیت تیموریان خراسان تبدیل گردید.^۲ حافظ ابرو در شرح خود از مناطق تحت‌الحمایه ایبورد اشاره نکرده که این نشان می‌دهد این شهر به هزاران شهر خالی از سکنه در خراسان سده‌های میانی پیوسته است.

بلجان، بنا به گفته یاقوت، در نزدیکی مرو واقع شده است.^۳ حافظ ابرو نیز بلجان را شناسایی نکرده ولی در توصیف خود از مرغاب، فاریاب و شبرغان، مناطق پیرامون یا مجاور چیچکتو و در مورد مزارع، باغستان‌ها و زمین‌های کشاورزی حاصل خیز همراه با روستاها و قصبه‌های پررونق مطالبی نوشته است.

بلجان زادگاه ابویعقوب یوسف (زاده ۴۵۶ق. / ۱۰۶۴م.) بن ابی سهل بن ابی سعید بن محمود بن ابی سعید البلجانی خطیب، محقق، صوفی و انسانی با سیرت و سلوک عالی بوده است. وی در جمادی الاول ۵۳۶ق. / دسامبر ۱۱۴۱م. در «گُسمان»، روستایی نزدیک به بلجان دار فانی را وداع گفت. او از همراهان ابوالحسن البُستی بود و به روش شنیداری (سماع) و به کمک پدر بزرگ تذکره‌نویس خویش ابوالمظفر منصور بن محمد السمعانی (۴۸۹ - ۴۲۶ق.)، ابوالفضل محمد بن احمد العارف و ابو [...] (متن افتادگی دارد) محمد بن الفضل الحراقی و سایر محققان در حوزه علوم اسلامی به تحصیل علم پرداخته است. السمعانی تذکره‌نویس، علاوه بر ابویعقوب البلجانی، محمد بن عبدالله البلجانی (۲۷۶ق. / ۸۹۰ - ۸۸۹م.) را نیز به عنوان فرد دیگری که زادگاه وی بلجان است معرفی کرده است.^۴

نمی‌توان بین این شهر و نام خواجه بلجان که در فرمان سلطان حسین بایقرا ذکر شده است رابطه‌ای قطعی برقرار کرد. ماهیت مؤقت اغلب مزارها بر اساس شرایطی که در مورد مزار خواجه بلجان مشاهده می‌شود ثابت می‌گردد که برای جلب توجه سلطان حایز اهمیت بوده است اما امروزه هم به صورت استعاری و هم به معنای واقعی کلمه پر از علف هرز شده است. این که آیا آن مزار دارای عمارت مقبره‌ای بوده یا فضایی معنوی، برای ما روشن نیست. به نظر می‌رسد مزاری کوچک بوده و متولی نداشته ولی به دلیل نظارت بر وقف (وقف خیریه)، دارای مجاور بوده است، یعنی یک مستخدم، اصطلاحی کلی و مبهم که انواع وظایف

۱. یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۱، ۱۳۹۷ق.، ص ۴۷۹؛ لسترنج (۱۹۶۶، ص ۴۵۵) بلخان را نزدیک نسای دانند.

۲. درباره ایبورد به کراولسکی (۱۹۸۲ - ۱۹۸۴، ج ۱، صص ۱۰۰ - ۱۰۳) مراجعه نمایید.

۳. یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۱، ۱۳۹۷ق.، صص ۴۷۹ - ۴۸۰.

۴. السمعانی، ابوسعید عبدالکریم بن محمد، کتاب الانساب، تصحیح عبدالرحمن الیمانی، ج ۲، ۱۹۶۲ - ۱۹۸۲، صص ۲۸۱ -

۲۸۲؛ درباره نام‌های جغرافیایی: برای البُستی رجوع کنید به همان، ج ۲، صص ۲۰۸ - ۲۱۰؛ برای الحراقی رجوع کنید به همان،

ج ۴، صص ۱۱۳ - ۱۱۵؛ برای الگُسمانی رجوع کنید به همان، ج ۱، صص ۴۷۰ - ۴۷۱. حافظ ابرو به گُسمانی اشاره نکرده است.

از مدیریت تا کارهای دون پایه را در بر می‌گیرد، داشته‌است. سبک نوشتار سراسر است و مستقیم است. انتخاب «الغنی» به عنوان یکی از نودونه اسم زیبای خداوند، آشکارا یادآور آن است که سلطان حسین، خودمختار و مستقل است، نه این که وابسته و تابع دیگری باشد. درج لقب «ابوالغازی» (مبارز پاک)، «مظفر» (پیروز)، «منشور» (فاتح، به یاری خداوند) و «بهادر» (دلور)، عظمت و افتخارات جنگی سلطان حسین را که در گذر زمان رنگ باخته بود تداعی کرده و او را به عنوان مبارزی فاتح، جنگجوی همیشه‌پیروز و مدافع اسلام به تصویر می‌کشد.

فرمان شاهرخ کاملاً متمایز از فرمان سلطان حسین عاری از هر نوع تزئین و نقش و نگار است. شاهرخ از هر نوع عنوان افتخار و حمد و ثنا روی‌گردانی نموده و تنها به نام شناخته می‌شود. تیمور از عنوان «هو» به معنی او استفاده کرده که به خدای صوفیان اشاره دارد.^۲ فرمان تیمور به سبب شایعه مبنی بر این که وی امیر متواضع سلطان چنگیزی است، همان‌طور که جان وودز^۳ توضیح داده، دارای مضمون و فحوای پیچیده است.^۴

«سوزوموز» یا «سوزومیز» به معنی «کلام ما» توسط سایر سیاستمداران ترکمن به عنوان مثال آق‌قویونلوها و قره‌قویونلوها به کار گرفته می‌شد. کاربرد آن توسط سیاستمداران مختلف تا اوایل عصر حاضر تداوم داشت. شعار تیموریان «راستی رستی» (رستگاری در گرو راستی) از دوران تیمور همچنان کاربرد داشته‌است.^۵

با توجه به نظر بنی‌عمّ منتقد اما عمده بی‌طرف وی، ظهیرالدین بابر (۹۳۷ - ۸۸۶ ق.) وقایع‌نگار و بنیان‌گذار امپراتوری مغول، تصویر شخصی‌ای که سلطان از خود داشت به خوبی شکل گرفته بود. سلطان حسین برای رسیدن به تخت پادشاهی تیموریان در هرات مسیری پرمشقت را طی کرد.^۶ بابر با تأیید صلابت و مهارت یکی از خویشاوندانش که همانند وی به قدرت رسید و قدرت را از دست داد اما برای رسیدن دوباره به تخت پادشاهی با او مبارزه کرد، همواره شجاعت و پیروزی‌های سلطان حسین را تحسین می‌کرد. با این حال، بابر به

۱. فکته، لاجوس، مقدمه‌ای بر دیرینه‌نگاری فارسی: صدویک سند فارسی، تصحیح گیورگی هازای، ۱۹۷۷، صص ۸۷ - ۸۸، لوحه‌های ۱۱ و ۱۲.

۲. همان، صص ۷۱ - ۷۵، لوحه‌های ۳ - ۵.

3. John E. Woods

۴. وودز، جان ای، «یادداشت‌هایی روی یک فرمان تیموری (۱۳۹۶ م./ ۷۹۸ ق.)»، مجله خاور نزدیک، ج ۴۳، شماره ۴، ۱۹۸۴، صص ۳۳۲ - ۳۳۵.

۵. سابتلنی، ماریا اوا، تیموریان در گذار: سیاست و فرهنگ‌پذیری ترکی - فارسی در ایران قرون وسطی، ۲۰۰۷، ص ۲۶۰ و یادداشت ۱۲.

۶. همان.

این نتیجه رسید که از زمان موفقیت‌های سلطان حسین زمان زیادی سپری شده است و این سلطان دائم‌الخرم که از نظر مذهبی نیز کاهل و اهمال‌کار بود، زمامدار و فرمانروای یک قلمرو سلطنتی ضعیف شده است.^۱ تیموریان هرات در حوزه ادبیات، هنر، موسیقی و صوفی‌گری به اوج شکوفایی خود رسیده بودند اما این آخرین دوران پرشکوه هرات بوده و دیری نگذشت که رو به افول رفت.

خودانگاره و تصویر ذهنی سلطان از خود و نمادهای حاکمیت وی ترکیبی از هم بودند. وی نمادها و عناوین خود را از اسلام (قاضی، مظفر، منصور) و از اصول اخلاقی دلاور و جنگنده شجاع (بهادر) اخذ کرده بود ولی این عناوین و نمادها بازتابی از یک گذشته رنگ‌باخته بوده است.

یادداشت ویراستار

در سال ۱۳۹۱ خورشیدی این دو فرمان با تصاویر و متن بازنویسی شده و شماری توضیحات در مقاله‌ای توسط غلام‌رضا امیرخانی در فصل‌نامه گنجینه اسناد منتشر شد که ظاهراً نگارنده از آن بی‌اطلاع بوده است.^۲

فهرست منابع

- آدامک، لودویگ (L. Adamec)، (۲۰۱۲)، *سواد در جهان فارسی: نوشتن و نظم اجتماعی*، تصحیح برایان اسپونر و ویلیام هاناوی، پنسلوانیا: موزه باستان‌شناسی و مردم‌شناسی در دانشگاه پنسلوانیا.
- امیرخانی، غلام‌رضا، (۱۳۹۱)، «پژوهشی در نقش اسناد دیوانی در تبیین ساختار قدرت دولت تیموریان»، *گنجینه اسناد*، ج ۸۵، صص ۴۶-۶۰، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- بابر، ظهیرالدین، (۲۰۰۲)، *بابرنامه*، ترجمه دلیو. ام. تاکستون، نیویورک: کتابخانه مدرن.
- بلوچت، ای. (E. Blochet)، (۱۹۰۵-۱۹۳۴)، *فهرست نسخ خطی فارسی کتابخانه ملی فرانسه*، جلد ۴، پاریس.
- بلیر، شیلایس. (Sheila S. Blair)، (۱۹۹۶)، «نشانه‌های حاکمیت تیموری»، *مجله شرق مدرن*، ج ۱۵، شماره ۲، صص ۵۵۱-۵۷۶، روم: مؤسسه کارلو آلفونسو نالینو برای شرق.

۱. بابر، ظهیرالدین، *بابرنامه*، ترجمه دلیو. ام. ۲۰۰۲، صص ۱۹۲-۱۹۷، ورق b۱۶۳ - a۱۶۶.

۲. امیرخانی، غلام‌رضا، «پژوهشی در نقش اسناد دیوانی در تبیین ساختار قدرت دولت تیموریان»، *گنجینه اسناد*، سال ۲۲، شماره ۸۵، بهار ۱۳۹۱، صص ۴۶-۶۰.

- بوسه، هریرت (Heribert Busse)، (۱۹۵۹)، پژوهشی در تشکیلات دیوان اسلامی بر مبنای اسناد دوران آق‌قویونلو و قراقویونلو و صفوی، قاهره: کتاب‌فروشی سروویج.
- پاپازیان، هاکوپ داوتی (Akop Davidovich Papazian)، (۱۹۵۶ - ۱۹۶۸)، اسناد فارسی ماتناداران، ایروان.
- پرتش، ویلهلم (Wilhelm Pertsch)، (۱۸۸۸)، فهرست نسخ خطی فارسی کتاب‌خانه سلطنتی برلین، برلین: آدولف آشر.
- جامی، جلال‌الدین یوسف اهل، (۱۳۵۶)، فرائد غیاثی، تصحیح حشمت مؤید، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- _____، (۱۳۵۸)، فرائد غیاثی، تصحیح حشمت مؤید، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- _____، فرائد غیاثی، استانبول: کتاب‌خانه سلیمانیه، ام‌اس فاتح ۴۰۱۲.
- _____، فرائد غیاثی، ام‌اس شرقی، برگه ۱۱۰، برلین: کتاب‌خانه دولتی برلین.
- _____، فرائد غیاثی، تهران: دانشگاه تهران، ام‌اس ۴۷۵۶.
- جامی، عبدالرحمن، (۱۳۷۸)، نامه‌ها و منشآت جامی، تصحیح عصام‌الدین اورونبایف و اسرار رحمانوف، تهران: میراث مکتوب.
- _____، (۱۳۶۴)، نامه‌های دستنویس جامی، تصحیح عصام‌الدین اورونبایف و مایل هروی، کابل: مطبعه دولتی.
- _____، (۱۳۸۳)، رساله منشآت، تصحیح عبدالعلی نوراحراری، تربت جام: انتشارات شیخ‌الاسلام احمد جام.
- حافظ ابرو، عبدالله بن لطف‌الله، (۱۹۸۲ - ۱۹۸۴)، تاریخ حافظ ابرو؛ بخش جغرافیای خراسان، ۲ جلد، تصحیح دوروتیا کراولسکی، ویسبادن: انتشارات دکتر لودویگ رایشرت.
- حدود العالم، (۱۹۳۷)، تصحیح و ترجمه ولادمیر مینورسکی، کمبریج: دانشگاه کمبریج.
- خطیب رهبر، خلیل، (پاییز ۱۳۵۵)، «برخی از موارد کاربرد لقب "خواجه" تا قرن نهم هجری»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، سال ۲۳، شماره ۳ (پیاپی ۹۵)، صص ۲۰ - ۴۲.
- خواندمیر، غیاث‌الدین، (۱۳۳۳)، حبیب‌السیرو، تصحیح محمد دبیرسیاقی، ۴ جلد، تهران: کتاب‌خانه خیتام.
- دانیل، ال. ال. (Elton L. Daniel)، (۱۹۷۹)، تاریخ سیاسی و اجتماعی خراسان در زمان حکومت عباسیان، شیکاگو: دانش‌نامه اسلامیکا.
- راکسبورگ، دیوید جی. (David J. Roxburgh)، (۲۰۰۸)، «تقدم چشم در شناخت ساختار متن»، مقرر، ج ۲۵، صص ۲۷۵ - ۲۹۸، لیدن: انتشارات بریل.

- روزنامه تاریخی و سیاسی افغانستان، (۱۹۷۲ - ۱۹۸۵)، ۶ جلد، گراتس: شرکت چاپ و انتشارات دانشگاهی.
- رومر، هانس روبرت (Hans Robert Roemer)، (۱۹۸۶)، جانشینان تیمور، تصحیح پیتر جکسون و لاورنس لاکهارت، ج ۶، صص ۹۸ - ۱۴۶، کمبریج: انتشارات دانشگاه کمبریج.
- _____، (۱۹۸۶)، دودمان ترکمن، تصحیح پیتر جکسون و لاورنس لاکهارت، ج ۶، صص ۱۴۷ - ۱۸۸، کمبریج: انتشارات دانشگاه کمبریج.
- سابتلنی، ماریا اوا (Maria E. Subtelny)، (۱۹۷۹)، حلقه شعری در دربار تیموری سلطان حسین بایقرا (پایان نامه دکتري)، کمبریج - ماساچوست: دانشگاه هاروارد.
- _____، (۱۹۸۸)، «اصلاحات تمرکز گرایانه و مخالفان آن در اواخر عهد تیموری»، مجله مطالعات ایران شناسی، ج ۲۱، شماره ۱، صص ۱۲۳ - ۱۵۱، کمبریج: انتشارات دانشگاه کمبریج.
- _____، (۲۰۰۷)، تیموریان در حال تغییر: سیاست و فرهنگ پذیری ترکی - فارسی در ایران قرون وسطی، لیدن: کتاب خانه آسیای میانه بریل.
- السمعانی، ابوسعید عبدالکریم بن محمد، (۱۹۶۲ - ۱۹۸۲)، کتاب الانساب، تصحیح عبدالرحمن الیمانی، ۱۳ جلد، حیدرآباد: انتشارات مطبوعه مجلس، دایرة المعارف عثمانیة.
- شیخ الحکمایی، عمادالدین، (۱۳۸۷)، فهرست اسناد بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی، تهران: موزه ملی و کتاب خانه مجلس شورای اسلامی.
- شیمل، آنه ماری (Annemarie Schimmel)، (۱۹۹۰)، خوش نویسی و فرهنگ اسلامی، لندن: آی. بی. توریس.
- فراگنر، برت (B. fragner)، (۱۹۸۰)، فهرست نامه اسناد فرمانروایان ایران: اسناد اصلی منتشرشده (تا سال ۱۸۴۸)، فرایبورگ ایم بریسگاو: انتشارات کلاوس شوارتز.
- _____، (۱۹۹۹)، «فرمان»، دایرة المعارف ایرانیکا: (قابل دسترس در ۷ می ۲۰۱۸).
- <http://www.iranicaonline.org/articles/farman>
- فریر، جوزف (J. P. ferrier)، (۱۸۵۶)، سفرها با کاروان و سرگردانی ها در ایران، افغانستان، ترکستان و بلوچستان، ترجمه ویلیام جسی، تصحیح هنری دانبی سیمور، لندن: جان مورای.
- فکته، لاجوس (Lajos fekete)، (۱۹۷۷)، مقدمه ای بر دیرینه نگاری فارسی: صدویک سند فارسی، تصحیح گیورگی هازای، بوداپست: نشر آکادمیک.
- قایم مقامی، جهانگیر، (۱۳۵۰)، مقدمه ای بر شناخت اسناد تاریخی، تهران: انجمن آثار ملی.

- گالوپ، آنابل ته (Annabel Teh Gallop)، (۱۹۹۹)، «مهر شجره‌نامه امپراتوران مغول هند»، مجله انجمن سلطنتی آسیا، ج ۹، شماره ۱، صص ۷۷ - ۱۴۰، کمبریج: انتشارات دانشگاه کمبریج.
- گوتفرد، هرمان، (Herrmann Gottfried)، (۱۹۷۲)، «در مقدمه اسناد تیموری»، مجله شرق‌شناسی آلمان، دوره دوم، ج ۱۸، صص ۴۹۸ - ۵۲۱، لایپزیگ: انجمن شرق‌شناسی آلمان.
- لسترینج، گای (G. Le Strange)، (۱۹۶۶)، *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*، نیویورک: فرانک کاس.
- لوپس دوپری (Louis Dupree)، (۱۹۷۶)، «فرقه‌های مقدس افغانستان»؛ *سلسله جنوب آسیا*، ج ۲۰، شماره ۱، صص ۱ - ۲۱، نیویورک: مرکز گزارشات کارکنان میدانی دانشگاه‌های آمریکا.
- لی، جاناتان، (۱۹۸۷)، «تاریخ میمنه در شمال غربی افغانستان (۱۷۳۱ - ۱۸۹۳)»، مجله ایران، ج ۲۵، صص ۱۰۷ - ۱۲۴، ایننگدن - آکسفوردشر: گروه تیلور و فرانسیس.
- ماتسویی، دای و دیگران (Dai Matsui and others)، (۲۰۱۵)، «حکم ترکی - فارسی میرانشاه تیموری در سال ۸۰۰ ق.م/۱۳۹۸ م.»، مجله *خاور*، ج ۵۰، صص ۵۳ - ۷۵، توکیو: انجمن مطالعات خاور نزدیک.
- مجموعه اسناد دیپلماتیک؛ *نامه‌ها و آثار ادبی، ضمیمه فارسی*، ۱۸۱۵، پاریس: کتاب‌خانه ملی فرانسه.
- مدرسی طباطبائی، حسین، (۱۳۵۲)، *فرمان‌های ترکمنان قراقویونلو و آق‌قویونلو*، قم: چاپ‌خانه حکمت.
- مروارید، شهاب‌الدین عبدالله، (۱۹۵۲)، *ترسالات دولتی عصر تیموریان*؛ *شرف‌نامه عبدالله مروارید در سنجش نقد*، ترجمه هانس روبرت رومر، ویسبادن: انتشارات فرانتس اشتاینر.
- _____، *شرف‌نامه*، کتاب‌خانه سلیمانیه، ام‌اس اسعد افندی، ۳۳۰۹، استانبول.
- مک‌چزنی، رابرت دی. (Robert D. McChesney)، (۱۹۹۱)، *وقف در آسیای میانه*؛ *چهارصد سال در تاریخ یک زیارتگاه مسلمانان (۱۴۸۰ - ۱۸۱۹)*، پرینستون: انتشارات دانشگاه پرینستون.
- منز، بثاتریس فوربز (Beatrice Forbes Manz)، (۲۰۰۷)، *قدرت، سیاست و مذهب در ایران تیموری*، کمبریج: انتشارات دانشگاه کمبریج.
- منشی قمی، قاضی احمد، (۱۹۵۹)، *رساله نقاشان و خوش‌نویسان*، ترجمه ولادیمیر مینورسکی، واشینگتن: مؤسسه اسمیتسونیان.

- میشل، کالین (Colin Mitchell)، (۱۹۹۷)، «سیاست ورزی در ایران عصر صفوی؛ قدرت، دیانت و بلاغت»، *مطالعات ایرانیکا*، ج ۲۶، صص ۱۷۳ - ۲۰۹، تورنتو: انجمن مطالعات پیشرفته ایران شناسی.
- _____، (۲۰۰۳)، «حفاظت و حمایت: واعظ کاشفی و صدور فرهنگ ایرانی اسلامی»، *مطالعات ایران شناسی*، ج ۳۶، شماره ۴، صص ۴۸۵ - ۵۰۷، کمبریج: انتشارات دانشگاه کمبریج.
- نظامی باخرزی، نظام الدین، (۱۳۵۷)، منشأ الانشاء، تصحیح رکن الدین همایون فرخ، تهران: دانشگاه ملی ایران.
- نوایی، عبدالحسین، (۱۳۴۱)، اسناد و مکاتبات تاریخی ایران: از تیمور تا شاه اسماعیل، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- وودز، جان ای. (John E. Woods)، (۱۹۸۴)، تورکو - ایرانیکا ۲، «یادداشت‌هایی روی یک فرمان تیموری (۱۳۹۶ م / ۷۹۸ ق.)»، *مجله خاور نزدیک*، ج ۴۳، شماره ۴، صص ۳۳۱ - ۳۳۷، شیکاگو: انتشارات دانشگاه شیکاگو.
- _____، (۱۹۹۹)، آق‌قویونلوها، قبیله، اتحاد و امپراتوری، سالت لیک: انتشارات دانشگاه یوتا.
- یاقوت حموی، یاقوت ابن عبدالله (۱۹۷۷)، *معجم البلدان*، ۵ جلد، بیروت: دار صادر.
- بیت، چارلز ادوارد (Charles Edward Yate)، (۱۸۸۸)، *افغانستان شمالی*، ادینبورگ و لندن: ویلیام بلک وود و پسران.